

UOT 37.

*Ənvər Məhəmməd oğlu Abbasov,
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun direktor müavini.
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Əməkdar müəllim*

NİZAMİ GƏNCƏVİ VƏ SÖZ

*Анвар Магоммед оглу Аббасов
заместитель директора Института Образования Азербайджанской Республики.
доктор философии по педагогике, доцент,
Заслуженный учитель*

НИЗАМИ ГАНДЖАВИ И СЛОВО

*Anvar Mahammad Abbasov
deputy director of the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan.
doctor of philosophy in pedagogy, associate professor,
Honored teacher*

NIZAMI GANJAVI AND THE WORD

Xülasə. Məqalədə dahi Azərbaycan şairi Nizaminin sözə verdiyi dəyərlər diqqətə çatdırılır. Göstərilir ki, böyük şair sözə yüksək qiymət verilməsini arzulayırdı. Verilən sözə əməl olunmasını vacib bilirdi, sözü gözəlliklərin yaradıcısı hesab edirdi.

Açar sözlər: söz, sözün qiyməti, söz – gözəllik yaradıcısı kimi, sözün qüdrəti

Резюме. В статье говорится о цене слова. Низами хотел, чтобы это слово было высоко оценено. Считал важным сдержать слово, считал слово творцом красоты.

Ключевые слова: слово, значение слова, слово - творец красоты, сила слова

Summary. The article talks about the price of a word. Nizami wanted the word to be highly appreciated. He considered the word to be the creator of beauty

Key words: word, word meaning, word - the creator of beauty, the power of the word

Dahi Nizami Gəncəvi sözü ruha bənzədir. Onun nə qədər pak və təmiz olması fikrini söyləyir. İnsanın daxili aləmində bərqərar olduğunu, onun daxili mənanı ifadə etdiyini göstərir. Şairə görə, bədən insanın daxili aləminə gedən yolda eyvandır.

*Söz eşqin lüğətində öz canımızdır bizim,
Biz sözlük, bu bədənsə eyvanımızdır bizim.*

Şair sözü həm də dünyanın naxışı hesab edir. Onu gözəlliklərin yaradıcısı, varlığın əsra-

rəngiz bənzərsizliklərinin yaraşığı kimi dəyərləndirir. Həmçinin onun köhnə qızıldan daha qiymətli olduğunu söyləyir. “Sözdən incə, kəsərli heç nə yoxdur həyatda” – deyir.

İnsan maddi dünyanın varlıqları içərisində özünün mükəmməlliyi ilə fərqlənir. O daha çox ağılın və sözün gücü ilə pərvəriş tapır. Varlıqların içərisində bənzərsizliyi ilə nüfuz qazanır. Elə ona görə də Nizami Gəncəvi düşüncəsində insan dünyanın əşrəfi adını alır. Ən qiymətli varlıq kimi təqdim olunur.

İnsan həm də varlıqların əşrəfi kimi ona görə daha çox şöhrət qazanır ki, o, özünün mahiyyətində həm də Yaradana məxsus olan əlamətlərdən birini gəzdirir. Həmin bu əlamətlə özünün daxilindəki sirləri açmağa bilir, başqaları ilə təmasda olur. Ona özünün düşüncəsindən pay verir. Bu, sözdür. Sirlə, sehrlə bir aləm olan söz.

Yoxdan var olan söz

Yoxdan var olan sözdə bir qeyri-adilik vardır. Söz görünür, söz təsir edir, söz dəyişdirir. Söz yoxdan var ola bilir. Bütün bu özünəməxsusluqlar sözə yaraşmaq verməklə, həm də ona bir qeyri-adilik, müqəddəslik bəxş edir. Sözü qüdsiyyəti olan təmiz, pak mənəvi varlığa çevirir. Sözlər çox olsa da, onların bir kəlmə kimi vahidliyi – ünsiyyət aləmini yarada bilməsi ecazkarlıqdır.

Dünyada hər şey – bütün maddi aləm, onun ən kiçik hissələrinə qədər olanlar sözlə adlandırılır, sözlə var olur. Onu mənasız yerə işlətmək yasaq hesab edilir. Çünki hər sözü çox dedikdə onun təsir gücü azalır. Söz ucuzlaşır. Tutduğu zirvədən aşağı enir. Ona görə də dahi Nizami Gəncəvi bu lətif gözəlliyi məhəbbətlə vəsf edir, onu az söyləməklə şərəfləndirməyi məsləhət görür.

*Sözün də su kimi lətafəti var,
Hər sözü az demək daha xoş olar.
İnci tək sözlər seç, az danış, az din,
Qoy az sözlərlə dünya bəzənsin.*

Çünki sözdən zaman-zaman bəhs edənlər belə qənaətə gəlmişlər ki, “sözdür həm təzə şey, həm də köhnə şey”. Varlığın anası ondan gözəl övlad dünyaya gətirməmişdir.

İlahi varlığın poetik obrazı

Nizami Gəncəvi sözə ilkin varlıq kimi baxır. Onu dünya yarandığı vaxtdan bu günə qələmin yazdığı birinci söz adlandırır. Həm də cəlvələnen bir gözəl kimi dəyərləndirir. Sirlə dünyanın yaranışında ilkin gözəl kimi kəşf edir.

Qələmin sehri onun sözlə münis olmasındadır. Söz yoxdursa, qələm də yoxdur. Dünyanı incilərlə bəzəyən, qələmin qeyri-adiliyində bir heyvətamiz gözəllik var. O, incə və saf duyğuları tərənnüm etməkdən yorulmur. İnsanların əxlaqi-mənəvi dünyasını zənginləşdirərək, onların bəsinət gözünü açmaq üçün sözlə ülfət bağlayır. Nizami Gəncəvi bu ilahi birləşmənin poetik obrazını yaratmaqla onun daha şərəfli olmasını qeyd edir. Onların hər ikisində bir eyniyyət görür.

*Yer üzündə incini sözlə seçibdir qələm,
Kainatın gözünü sözlə açıbdir qələm,
Dünyaya sözdü şərəf, gör ki, nədir qiyməti.
Danışmaqla, yazmaqla itməz qədir-qiyməti.
Tacidar tac sahibi sözü sanıb cahanda,
Ariflər söz qədrini sözlə anıb cahanda.*

Düşüncənin münisi

Söz hər şeydən üstündür. Bütün qiymətlilərin qiymətlişidir. Ariflər də ona möhtacdır. Onlar hər zaman özlərinin mükəmməl məntiqini, ağıllı düşüncələrini onunla bəyan edirlər.

Nizami Gəncəvi də sözü düşüncənin münisi, sirdaşı hesab edir.

*Düşüncənin münisi, gözəl sirdaşı sözdür,
Unutma ki, insanın əzəl sirdaşı sözdür.*

“Söz dünyadan gözəldir...”

İnsanla birgə şərəflənən söz həm də əbədi, əzəl sirdaşıdır. İnsanlar özlərini sözlərlə gizlədə, həm də ifadə edə bilirlər. Sözlərin mənalı aləminə qapanır, onun gözəlliklərindən zövq alırlar.

*Söz dünyadan gözəldi, söz həyatdan gözəldi,
Qövsi-qüzehli göydən, kainatdan gözəldi,
Yer üzündə tapılmaz sözün rəngi-boyası,
Dilə gəlməz tərif, dili aciz qoyası.*

Dahi Nizamiyə görə, sözün təsvirə gəlməz, bənzərsiz gözəlliyi vardır. O, həyatdan, dünyadan gözəldir. Hətta ulu göylərin al-əlvan gövsi-quzehindən belə gözəldir. Onda ilahi bir qüdrət, yaradana məxsus bir tərəvət vardır. Solmazlıq, parlaqlıq, mənalılıq onunla birgə var olmuşdur. İnsanlar bu qüdsiyyətin haləsində pərvanə kimi dolayırlar, onun məhəbbəti ilə yaşayırlar.

Yer üzündə sözün gözəlliyinin bərabəri yoxdur. Bu gözəlliyi tərif eləməkdə dil acizdir.

*Söz hər yerdə hakimdir, hamıdan baş da odur,
Dünyanın sərvətidir, inci daş-qaş da odur.*

Sözü dünyanın naxışı hesab edən şair həm də onu dünyanın misilsiz sərvəti adlandırır. Bu sərvət insan övladının şəxsinə özünü göstərməklə bitməzlik, tükənməzlik nümunəsi kimi insanla təmasdadır. Əsl inci, daş-qaş kimi qənirsizliyi ilə daha aydın görünür.

Söz həm də hökmü-fərmadır, hakimi-müt-ləqdir. Hamıdan birinci odur. Yığcamdır, lako-nikdir, həm başlanğıcı, həm də sonluğu təmsil edəndir. Söz əməllərə rəvac verəndir, irəliləyiş-lərə dəstək olandır. İnsanlığa töhfə verəndir.

İsmət pərdəsinə bürünən gözəl

Söz mənə dolu mübhəm gözəlliyini gizlə-də bilir. İsmət pərdəsinə bürünərək cahillərin gözündə görünməz olur. Rübəndini açaraq kam-il insanlara mənə bəxş edir. Onların sevinc hissələrini coşdurur. Yaşamaq, yaratmaq həvəsini artırır. Məhz dahi nizami Gəncəvi bu səbəbdən

*Camalını gizlədir, hicabı var sözün də,
Xəyaldır köləsinin, qullarının gözündə.-*
deyir

O özünü sözü sevən, sözün aşiqi adlandı-rır. Həmçinin “onun ölüsü”, “aşiqi” olduğunu fəxarət hissi ilə nəzmə çəkir. Həm də “onunla da diriyik” – deyə sözün canlılığına işarə edir.

*Biz ki, söz aşiqiyik, söz sevənin biriyik,
Onun ölüsüyük ki, onunla da diriyik.*

Söz həmişə diridir. Söz həmişə canlıdır. İnsanlar onunla canlanır, özünü ifadə edir. Var-lığı göstərir.

Söz ilkindir

Söz haqqında Nizaminin poetik düşüncə-lərində bir mühüm əzəli-əbədi mənə vardır. Söz ilkindir, söz birincidir, söz başlanğıcdır. Əslində bu, ilahi bir düşüncənin məhsulu olan bir varlıqdır. Orada yaradılışın vahid bir düsturu görünür. Hər şey “ol” kəlməsindən yarandı. Həyat bir sö-zün təsiri ilə var oldu, mənalandı. Bu, Yarada-nın insanlıq aləminə, bəşər övladına bir gözəl töhvəsi idi. Dünyanın varlıqları qiymətli bir üzük timsalında görünürsə, söz onun qiymətli bir üzük qaşığıdır.

Söz misilsiz bir qüvvət mənbəyidir. Onda yaradıcı bir güc, qüdrət vardır. Paklıq, ülvilik, ilahi gözəllik bu yaradılışla bir olaraq dünyaya gəlmişdir. Ən böyük Həqiqətin, Haqqın ülfəti, qayğısı, sevgisi kimi yaranmışdır.

*İlk dəfə tərənəndə sözdən güc aldı qələm.
Sözdən doğuldu ilk hərflər, şahiddir bütün aləm.
Xəlvəti pərdəsini qaldırdılar, atdılar,
Öncə söz cəlvələndi, sözdən can yaratdılar.*

Şairin misralarda sözün ilahi gücünü, ru-hu, sözdən güc alan qələmi izləməsi, onlara rüs-xət verməsi daha möhtəşəm görünür və söz haq-qında düşüncələrin rahatlıqlarına bir rahatlıq gətirilir.

Danışa bilmək qabiliyyətdir. Onun böyük hikməti var. Bu hikmət insanlıq aləmində qiymətli bir xəzinə hesab edilir. İnsanlar öz sözləri ilə var olur, özünü göstərə bilirlər. Dahi Nizami insanlığa xas olan bu keyfiyyəti yüksək qiymət-ləndirirdi.

*Hər söz düşüncəylə deyilsin gərək,
Xərcləməzdən əvvəl qızılı bir çək.*

Yaxud:

*Ağzında o qədər saxla ki sözü,
Yaxşı ad qazansın deyənin özü.*

Gözəllik incisi

Söz bəlağət yaradan bir gözəllik incisidir. Ona böyük qayğı və diqqətlə yanaşmaq müdrik-lik və kamillik əlamətidir. Dahi Nizami bu cəhə-ti həmişə təqdir etmişdir.

*Mən sözü ölçməmiş demirəm əsla,
Sən də söyləyəndə söylə qiyasla.*

Söz məqamında gözəl olur, təsir edir. Se-çilib misralara düzüləndə, qafiyələndə özünün füsunkar gözəlliyini daha da artırır. Poetik bir mənzərənin ormanına çevrilir.

“Çalış ədəbli ol...”

Gözəl söz tapa bilmək ustalıqdır. İnsanlar seçdikləri sözlərində, ifadə etdikləri münasibət-lərində görünürlər. Ona görə də dahi Nizami “Çalış ədəbli ol hər sözündə sən” – deyə belə bir qənaətə gəlir. Əgər sən ədəblə danışsansa, o zaman səni dinləyən də ədəblə danışar. Şair yumşaq danışmağı aqillik, ağıllı bir iş, kobud danışmağı isə axmaqlıq hesab edir. Hər kəs özü-nü acı sözləri ilə alçaldır, başqalarının qarşısın-da üzr istəyən edir.

*Çalış ədəbli ol hər sözündə sən,
Ədəblə danışsın səni dinləyən.
Hər kəslə qaydasız danışma ki, sən,
Axırda utanıb üzr istəyərsən.*

Nizami söz mülkünün sultanıdır. Sözün incə mənalarını görənlər və ona valeh olan bir sənətkardır. O, söz aləmində gərdiş etdikcə təsirlənir, sözün misilsiz gözəlliklərindən ruhlanır, onun nəzm dilində al-əlvan guşələrini yaradır. Bu guşələrin hər biri sirli-sehrli bir aləmdir. Böyük yaradanın insanlara bəxş etdiyi ecazkar bir aləm. Bu aləm təcəllə aləmidir. Mənaların təsəllisi olan bir aləm. Bütün varlıq bu aləmin mənə bağlarında görünür. Söz cildinə girmiş bu mənə bağlarında ilahi düşüncənin görsənişləri bərq vurur. Lakin insanların gözlərini qamaşdırmır, düşünçələrini dolaşdırmır. Əksinə, mənalarla zənginləşdirir. Onun mahiyyətinə, canına, ruhuna çevrilir.

“Deyilməz sözləri danışma...”

Dahi Nizaminin bu sözlərindən – böyük bir əxlaq, sözə bağlı məhəbbət süzülür. İnsanlar mənəvi bütövlüyə, yüksək mədəniyyətə, incə yumşaq, mənəli söz axtarışına təşviq olunur. Doğrudur, dünyanın incisi olan söz həqiqətlərin, çağırışların nidası, hiss və həyəcanların carcısıdır. Hər bir söz öz haləsində xoşa gələndir. Lakin onları fikirlərin, duyğuların carcısına çevirəndə bəzən sərtləşir, qəlb sındırır, acılaşır. Şair bu məqamda diqqətli və ehtiyatlı olmağı, fikirlərini “başqa bir dil ilə” söyləməyi tövsiyə edir.

*Öylə söz vardır ki, yaramaz demək.
Başqa bir dil ilə söyləmək gərək.*

*Sözü incə-incə söylərkən bir-bir.
Ondan hər eşidən alar bir təsir.*

Hətta şair
*Bir söz ki, qaşlara diyyin vuracaq.
Gözəl söz olsa da, söyləmə, burax.*

– deməklə təəccüb doğuran, əhvalı pozan sözləri belə gözəl olsa da, işlətməməyi məsləhət görür.

Söz doğruluğun, həqiqətin carcısına çevriləndə qiymətli olur, dəyərləndirilir. Yalanı qanadlandıran, ona dəstək verən söz narazılıq, qəzəb və nifrət doğurur. Dahi Nizami demişkən

*Doğruluq yolunu tutmayan sözlər
Ay qədər ucalsa, qiymətdən düşər.*

Dahi Nizami həyatı boyu söz səltənətinin qonağı oldu. İlahi varlıq olan sözün ecazkar qüdrətinə sığındı. Və bu gün insanlar üçün ərməğan olan poetik söz çələngini yaratdı. Əsrlər keçəcək bu söz çələngi həmişə öz tərəvətini saxlayacaq, nəsillərin nəsillərə ərməğanı olacaqdır.

Problemin aktuallığı. Nizami Gəncəvi mövzusu həmişə aktualdır.

Problemin yeniliyi. Nizami Gəncəvinin sözə verdiyi yüksək dəyərdən danışılır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə gənc tədqiqatçılardan ötrü faydalı olacaqdır.

E-mail: prof.akif@mail.ru

Rəyçilər: ped.elm.dok., prof. A.N. Abbasov,
ped.ü.fəls.dok. L.A. Məmmədli

Redaksiyaya daxil olub: 17.11.2021